

УДК 343.1:341.1

DOI 10.33244/2617-4154.2(19).2025.201-208

О. В. Гайдак,*здобувач ступеня доктора філософії,**ПВНЗ «Європейський університет»**e-mail: dodos@ua.fm***ORCID ID 0009-0007-2571-5036**

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто механізм реалізації права на справедливий суд у кримінальному провадженні в Україні. Зазначено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.

Встановлено, що забезпечення права на справедливий суд, зокрема гарантія розгляду справи судом, встановленим законом, є фундаментальним для правової системи України та її європейської інтеграції. Відповідність національного законодавства міжнародним стандартам сприяє зміцненню верховенства права та довіри громадян до судової системи.

Реалізація права на справедливий суд в Україні стикається з низкою системних проблем, які підривають довіру громадян до судової системи та ускладнюють доступ до правосуддя.

Незважаючи на численні судові реформи, проблема порушення права на справедливий суд залишається невирішеною. Впровадження сучасних технологій, зокрема алгоритмічного аналізу порушень та подальше розповсюдження цієї інформації, може сприяти прозорості судових процесів. Автоматизований розподіл справ і цифрові бази судової практики допоможуть ідентифікувати системні порушення та підвищити об'єктивність судочинства.

Однією з ключових форм реалізації права на судовий захист в умовах війни стало дистанційне судочинство. Ще навесні 2020 року законодавець надав можливість учасникам справи брати участь у судових засіданнях дистанційно. Проте впровадження дистанційних форм роботи досі не повністю унормовано, а технічні умови не завжди відповідають положенням процесуального законодавства та практиці судочинства.

Дистанційне судочинство стикається з низкою процесуальних та організаційно-технічних труднощів, особливо в умовах війни. Існує гостра потреба в удосконаленні законодавчої бази та практики проведення дистанційних судових засідань. Зокрема, на розгляді Верховної Ради України перебувають законопроекти, спрямовані на покращення

можливостей дистанційного судочинства, що передбачають участь у засіданнях не лише учасників справи, а й суддів та секретарів судових засідань.

Складна ситуація, що склалася в країні, вимагає рішучих дій та нестандартних рішень, спрямованих на забезпечення права на судовий захист без загрози для життя та здоров'я учасників судового процесу. Необхідно продовжувати роботу над удосконаленням законодавства та впровадженням нових процедур, які відповідатимуть сучасним викликам та забезпечуватимуть ефективне правосуддя в умовах воєнного стану.

Ключові слова: кримінальне провадження, кримінальний процес, право на справедливий суд, міжнародні стандарти, дистанційне судочинство.

Постановка проблеми. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.

Інтеграція України до європейського співтовариства вимагає глибокого розуміння та належного застосування міжнародних стандартів захисту прав і свобод людини, особливо щодо права на справедливий суд. Одним із ключових елементів цього права є гарантія розгляду справи справедливим судом.

Стаття 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод закріплює право кожного на справедливий і публічний розгляд його справи незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Це положення гарантує, що судові органи повинні бути створені відповідно до законодавства, діяти на підставі чітко визначених правил та процедур, забезпечуючи тим самим довіру громадян до судової системи [1].

В Україні принцип здійснення правосуддя виключно судами закріплений у статті 124 Конституції України. Ця стаття проголошує, що делегування функцій судів або привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається. Юрисдикція судів поширюється на всі правові спори та кримінальні обвинувачення, а народ бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних [2].

Детальні положення щодо організації та діяльності судової системи України визначені в Законі України «Про судоустрій і статус суддів». Цей закон встановлює правові засади організації судової влади, статусу суддів, порядку здійснення правосуддя та забезпечення незалежності суддів [3].

Забезпечення права на справедливий суд, зокрема гарантія розгляду справи судом, встановленим законом, є фундаментальним для правової системи України та її європейської інтеграції. Відповідність національного законодавства міжнародним стандартам сприяє зміцненню верховенства права та довіри громадян до судової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Право на справедливий суд у своїх доробках розглядали ряд науковців різних спеціалізацій, зокрема, О. Белінська, С. Бондарчук, С. Демченко, І. Жаровська, В. Комаров, В. Литвин, С. Лунін, А. Олійник, М. Погорецький, С. Прилуцький, О. Прокопенко, В. Тацій, С. Шевчук тощо.

Метою статті є дослідження права на справедливий суд у кримінальному провадженні та реалізація його на практиці в Україні.

Виклад основного матеріалу. Положення ст. 6 Європейської конвенції визначають, що «кожна людина має право на слухання своєї справи з належними гарантіями та протягом розумного періоду часу в компетентному, незалежному та неупередженому суді, заздалегідь скликаному згідно із законом в обґрунтування будь-якого звинувачення кримінального характеру, висунутого проти нього...» [1]. У статті 8(2) далі йдеться, що кожен обвинувачений у кримінальному злочині має право вважатися невинним. Далі стаття містить низку умов та гарантій з метою забезпечення повної рівності сторін для забезпечення справедливого судового розгляду, наприклад, передбачаючи допомогу перекладача, за потреби; положення про докладне повідомлення про висунуті обвинувачення; про достатній час та можливості для підготовки свого захисту, зокрема юридичне представництво; право на допит та перехресний допит свідків [1].

Також ст. 8 Американської конвенції передбачає право обвинуваченого захищати себе особисто чи за допомогою захисника; право не бути примушеним до дачі показань проти самого себе або визнання себе винним; право звертатися до вищої судової інстанції у випадку незгоди із рішенням [5]. Як і Європейська конвенція, ст. 8(5) Американської конвенції визначає, що судовий розгляд має бути публічним [1; 5].

Наведені гарантії відповідають закріпленим у Європейській конвенції, але подальший порівняльно-правовий аналіз цих двох актів дає змогу стверджувати, що положення ст. 8 Американської конвенції більш розгорнуті, ніж ст. 6 Європейської конвенції, оскільки перша також передбачає, що «визнання провини обвинуваченим вважається дійсним лише у випадку, якщо воно зроблено без будь-якого примусу» (стаття 8(3); та встановлює, що «обвинувачений, виправданий на основі рішення, яке не підлягає оскарженню, не залучається до нового суду за тією самою справою» (стаття 8(4) [1].

Право на справедливий суд є фундаментальним принципом кримінального провадження, що гарантує кожному обвинуваченому неупереджений та об'єктивний розгляд його справи. В Україні реалізація цього права базується на національному законодавстві та міжнародних стандартах, зокрема на положеннях статті 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод.

Ключові елементи права на справедливий суд у кримінальному провадженні:

1. Суд, встановлений законом. Справу має розглядати суд, створений відповідно до законодавчих норм, з дотриманням процедур призначення суддів та визначення юрисдикції. Важливість цього підкреслюється в рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Сокурєнко і Стригун проти України».

2. Незалежність та безсторонність суду. Судді повинні бути вільними від зовнішнього впливу та особистих упереджень, що забезпечує об'єктивність розгляду справи.

3. Публічність розгляду. Відкритість судового процесу сприяє прозорості та підзвітності правосуддя, водночас допускаючи винятки для захисту конфіденційності чи національної безпеки.

4. Розумні строки розгляду. Справи мають розглядатися без невинуватих затримок, що запобігає порушенню прав обвинуваченого та сприяє ефективності правосуддя.

Варто зазначити, що на сьогодні під час реалізації цієї засади виникають труднощі. Це зумовлено такими чинниками:

1. Затримки у розгляді справ. Перевантаженість судів та недостатність ресурсів можуть призводити до порушення розумних строків розгляду.

2. Вплив зовнішніх чинників. Тиск з боку влади чи інших осіб може загрожувати незалежності та безсторонності суду.

3. Дотримання процесуальних прав. Забезпечення права на захист, презумпцію невинуватості та інших процесуальних гарантій є критично важливим для справедливого судового розгляду.

Так, реалізація права на справедливий суд в Україні стикається з низкою системних проблем, які підривають довіру громадян до судової системи та ускладнюють доступ до правосуддя. Основні з цих проблем охоплюють:

1. Тривалість судових розглядів. Незважаючи на численні судові реформи, проблема порушення права на справедливий суд залишається невирішеною. Впровадження сучасних технологій, зокрема алгоритмічного аналізу порушень та подальше розповсюдження цієї інформації, може сприяти прозорості судових процесів. Автоматизований розподіл справ і цифрові бази судової практики допоможуть ідентифікувати системні порушення та підвищити об'єктивність судочинства.

2. Виконання судових рішень. Неналежне виконання судових рішень залишається критичною проблемою. За даними Міністерства юстиції України, лише 20 % судових рішень виконуються, що свідчить про серйозні недоліки у функціонуванні системи.

3. Корупційні ризики. Попри реформи, корупція та політичний тиск продовжують впливати на судову систему. Виконавча влада зберігає значний контроль над судовою гілкою, що підриває її незалежність та неупередженість.

4. Недостатнє фінансування та кадрові проблеми. Обмежені ресурси та нестача кваліфікованих кадрів у судовій системі призводять до перевантаженості суддів та зниження якості правосуддя.

5. Вплив воєнного стану. В умовах воєнного стану реалізація права на справедливий суд ускладнюється через зміну територіальної підсудності, обмеження доступу до судових установ та необхідність впровадження дистанційного судочинства [6].

6. Порушення процесуальних прав. Під час досудового розслідування часто фіксуються порушення процесуальних прав, що негативно впливає на справедливість судового розгляду [7].

7. Обмежений доступ до судових рішень. Відсутність повного та зручного доступу до текстів судових рішень ускладнює громадянам та правникам аналіз судової практики та підготовку до захисту своїх прав.

Для ефективної реалізації права на справедливий суд в Україні необхідно продовжувати реалізацію судової реформи, спрямованої на забезпечення незалежності суддів, підвищення прозорості судових процесів, боротьбу з корупцією та покращення матеріально-технічного забезпечення судів.

В умовах воєнного стану, спричиненого російською агресією, судова система України зіткнулася з численними викликами, що вплинули на її функціонування та реалізацію

права громадян на судовий захист. Активні бойові дії та тимчасова окупація окремих територій призвели до призупинення діяльності частини судів. З метою забезпечення безпеки суддів та учасників процесу на тимчасово захоплених територіях здійснення правосуддя було зупинено.

На сьогоднішній судовою системою України зіткнулася з такими викликами:

- Безпека суддів та учасників процесу. Постійні повітряні тривоги, ризики обстрілів та інші воєнні загрози ускладнюють проведення судових засідань та ставлять під загрозу життя і здоров'я всіх учасників процесу.
- Технічні та ресурсні обмеження. Проблеми з електропостачанням, зв'язком та доступом до інтернету ускладнюють роботу судів, особливо в регіонах, що постраждали від бойових дій.
- Доступ до судової інформації. З метою запобігання загрозі життю та здоров'ю суддів та учасників процесу доступ до Єдиного державного реєстру судових рішень та інших сервісів було тимчасово обмежено.

З метою усунення цих викликів вживаються такі заходи:

- Дистанційне правосуддя. Впровадження відеоконференцій для проведення судових засідань дало змогу забезпечити безперервність правосуддя та мінімізувати ризики для учасників процесу.
- Рекомендації щодо роботи судів. Рада суддів України надала рекомендації судам щодо організації роботи в умовах воєнного стану, охоплюючи обмеження допуску осіб, які не є учасниками процесу, та можливість тимчасового зупинення судочинства у разі загрози безпеці.
- Фінансове забезпечення. Державна судова адміністрація України продовжує здійснювати фінансове забезпечення діяльності судів, незважаючи на складні умови воєнного часу.

Незважаючи на складнощі, судовою системою України демонструє стійкість та адаптивність, продовжуючи забезпечувати реалізацію конституційного права громадян на судовий захист навіть в умовах війни.

Введення воєнного стану та тимчасове припинення діяльності окремих судів через бойові дії та окупацію зумовили необхідність внесення змін до законодавства для оптимізації функціонування судової системи. Зокрема, були прийняті рішення щодо зміни територіальної підсудності судових справ, що дало змогу передавати справи з непрацюючих судів до інших, забезпечуючи безперервність правосуддя. Рада суддів України рекомендувала судам відкладати розгляд справ, які не є невідкладними, визнаючи неявку учасників процесу поважною причиною у зв'язку з воєнними діями.

Однією з ключових форм реалізації права на судовий захист в умовах війни стало дистанційне судочинство. Ще навесні 2020 року законодавець надав можливість учасникам справи брати участь у судових засіданнях дистанційно. Проте впровадження дистанційних форм роботи досі не повністю унормовано, а технічні умови не завжди відповідають положенням процесуального законодавства та практиці судочинства.

Дистанційне судочинство стикається з низкою процесуальних та організаційно-технічних труднощів, особливо в умовах війни. Існує гостра потреба в удосконаленні

законодавчої бази та практики проведення дистанційних судових засідань. Зокрема, на розгляді Верховної Ради України перебувають законопроекти, спрямовані на покращення можливостей дистанційного судочинства, що передбачають участь у засіданнях не лише учасників справи, а й суддів та секретарів судових засідань.

Висновки. Складна ситуація, що склалася в країні, вимагає рішучих дій і нестандартних рішень, спрямованих на забезпечення права на судовий захист без загрози для життя та здоров'я учасників судового процесу. Необхідно продовжувати роботу над удосконаленням законодавства та впровадженням нових процедур, які відповідатимуть сучасним викликам та забезпечуватимуть ефективне правосуддя в умовах воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04 листопада 1950 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n328
2. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року / Верховна Рада України : офіційний вебсайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
3. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII / Верховна Рада України : офіційний вебсайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI / Верховна Рада України : офіційний вебсайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
5. American Convention on Human Rights. URL : <https://www.cidh.oas.org/basicos/english/basic3.american%20convention.htm>.
6. Півненко Л. В. Проблемні аспекти реалізації права на судовий захист в умовах воєнного стану. *Нове українське право*. 2023. № 1. URL : https://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/436?utm_source=chatgpt.com
7. Верховенство права та доступ до правосуддя. Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році. URL : <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/>

REFERENCES

1. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) (Ievropeiska konventsiiia z prav liudyny) vid 04 lystopada 1950 r. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n328
2. Konstytutsiia Ukrainy, pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku / Verkhovna Rada Ukrainy : ofitsiinyi sait. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>

*Гайдак О. В. Реалізація права на справедливий суд
у кримінальному провадженні в Україні*

3. Pro sudoustrii i status suddiv : Zakon Ukrainy vid 2 chervnia 2016 roku № 1402-VIII / Verkhovna Rada Ukrainy : ofitsiyni sait. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
4. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 r. № 4651-VI / Verkhovna Rada Ukrainy : ofitsiyni sait. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
5. American Convention on Human Rights. URL : <https://www.cidh.oas.org/basicos/english/basic3.american%20convention.htm>
6. Pivnenko L. V. Problemni aspekty realizatsii prava na sudovyi zakhyst v umovakh voiennoho stanu. *Nove ukrainske pravo*. 2023. № 1. URL : https://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/436?utm_source=chatgpt.com
7. Verkhovenstvo prava ta dostup do pravosuddia. Shchorichna dopovid pro stan doderzhannia ta zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini u 2022 rotsi. URL : <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/>

O. V. Haidak. IMPLEMENTATION OF THE RIGHT TO A FAIR TRIAL IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN UKRAINE

The article examines the mechanism of implementation of the right to a fair trial in criminal proceedings in Ukraine. It is noted that everyone has the right to a fair and public hearing within a reasonable time by an independent and impartial tribunal established by law, which will resolve a dispute concerning his or her civil rights and obligations or establish the validity of any criminal charge brought against him or her.

The author establishes that ensuring the right to a fair trial, in particular, the guarantee of a trial by a court established by law, is fundamental to the legal system of Ukraine and its European integration. Compliance of national legislation with international standards contributes to strengthening the rule of law and public confidence in the judicial system.

The right to a fair trial in Ukraine faces a number of systemic problems that undermine public confidence in the judiciary and complicate access to justice.

Despite numerous judicial reforms, the problem of violations of the right to a fair trial remains unresolved. The introduction of modern technologies, such as algorithmic analysis of violations and the subsequent dissemination of this information, can contribute to the transparency of trials. Automated case distribution and digital databases of case law will help identify systemic violations and increase the objectivity of court proceedings.

One of the key forms of exercising the right to judicial protection in times of war has become remote proceedings. Back in the spring of 2020, the legislator allowed the parties to the case to participate in court hearings remotely. However, the introduction of remote forms of work is still not fully regulated, and the technical conditions do not always comply with the provisions of procedural law and court practice.

Remote court proceedings face a number of procedural, organisational and technical difficulties, especially in times of war. There is an urgent need to improve the legislative framework and practice of remote court hearings. In particular, the Verkhovna Rada of Ukraine is considering draft laws aimed at improving the possibilities of remote proceedings,

which provide for the participation in the hearings not only of the parties to the case, but also of judges and court clerks.

The difficult situation in the country requires decisive action and innovative solutions aimed at ensuring the right to judicial protection without endangering the life and health of litigants. It is necessary to continue to work on improving legislation and introducing new procedures that will meet modern challenges and ensure effective justice under martial law.

Keywords: *criminal proceedings, criminal procedure, right to a fair trial, international standards, remote proceedings.*

Стаття надійшла до редколегії 10 березня 2025 року